

UDC: 2.; 297.; 297.18.

LBC: 86.2\3; 86.38

MJ № 336

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF INDIVIDUALISM AND THE MEANING OF HUMAN LIFE

Ruslan Khalilov*

Abstract. One of the enduring and widely debated issues in the history of philosophical thought is the question of human nature and essence. This issue remains at the forefront of contemporary discourse as a pressing and actively researched topic. The uniqueness and distinctiveness of the human phenomenon necessitate a specialized and systematic approach within the framework of scientific inquiry. Within the humanities, the study of human identity and the concept of the individual are particularly rich and multifaceted, as humans are analyzed as the primary component of social systems, their elemental and universal carriers, the fundamental productive force of society, the subject of historical processes, and the object of education, among other roles. The criteria for examining humanity extend not only within the humanities but also across the natural sciences. In various fields of natural science, the human being is analyzed as a product of biological evolution, an organism with a unique genetic program, and a natural individual with a specific range of adaptability. From a philosophical perspective, aspects such as human life, individuality, and related themes appear in a more intricate, nuanced, and vivid light. Thus, the question "What is a human being?" and the mystery and meaning of human existence have always been central topics of philosophical inquiry. To borrow the words of ancient Greek philosopher Chilon, no subject is more fascinating to those who engage in philosophical reflection than themselves. Examining these ideas reveals that the human being is a complex biosocial entity and a unique phenomenon with both a material and spiritual dimension, enriching philosophical and scientific discourse with a diversity of questions.

Keywords: Concept of human and individual, individualism, philosophical analysis of the meaning of life

---

* Ph.D. Candidate,
Lecturer at Khazar University; Baku, Azerbaijan
E-mail: ruslan.khalilov@khazar.org
<https://orcid.org/0009-0007-5394-0740>

To cite this article: Khalilov, R. [2025]. PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF INDIVIDUALISM AND THE MEANING OF HUMAN LIFE. *"Metafizika" journal*, 8(6), pp.106-115.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115>

Article history:
Received: 24.02.2025
Accepted: 04.08.2025
Published: 04.09.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

УДК: 2.; 297.; 297.18.

ББК: 86.2\3; 86.38

МЖ № 336

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ИНДИВИДУАЛИЗМА И СМЫСЛА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Руслан Халилов*

Абстракт. Одной из важнейших и продолжающих вызывать широкие дискуссии проблем в истории философской мысли является вопрос о природе и сущности человека. Эта проблема по-прежнему остается в центре внимания современного дискурса как актуальная и востребованная область научного исследования. Уникальность и самобытность человеческого феномена предполагают необходимость особого, систематического подхода в рамках научного анализа. В системе гуманитарных наук изучение человеческой идентичности и концепции личности обладает особой содержательностью и многогранностью, поскольку человек рассматривается в качестве ключевого элемента социальных структур, их универсального носителя, основной производительной силы общества, субъекта исторического процесса и объекта воспитания, а также в иных значимых аспектах. Критерии исследования человеческой природы выходят за рамки гуманитарных наук, охватывая также естественнонаучные дисциплины. В различных направлениях естествознания человек предстает как продукт биологической эволюции, организм с уникальным генетическим кодом, природный индивид, обладающий определенным диапазоном адаптивных возможностей. С философской точки зрения такие категории, как человеческая жизнь, индивидуальность и смежные понятия, приобретают многосложные, тонкие и насыщенные аспекты. Вопрос «Что есть человек?» вместе с тайной и смыслом человеческого бытия всегда находился в центре философских изысканий. Следуя мыслям древнегреческого философа Хилона, можно утверждать, что для каждого, кто вступает в размышления о бытии, нет более интересного объекта, чем он сам. Анализ этих идей позволяет увидеть человека как сложное биосоциальное существо и уникальный феномен, объединяющий материальные и духовные аспекты, что вносит ценное разнообразие в философский и научный дискурс.

Ключевые слова: концепция человека и личности, индивидуализм, философский анализ смысла жизни

---

* Докторант,
Преподаватель Университета Хазар; Баку, Азербайджан
E-mail: ruslan.khalilov@khazar.org
<https://orcid.org/0009-0007-5394-0740>

Цитировать статью: Халилов, Р. [2025]. ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ИНДИВИДУАЛИЗМА И СМЫСЛА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА. Журнал «Metafizika», 8(6), с.106-115.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 24.02.2025

Отправлена на доработку: 28.03.2025

Принята для печати: 04.09.2025

UOT: 2.; 297.; 297.18.

KBT: 86.2\3; 86.38

MJ № 336

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115

İNDİVİDUALİZM VƏ İNSAN HƏYATININ MƏNASI ANLAYIŞININ FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Ruslan Xəlilov*

Abstrakt. Fəlsəfi fikir tarixində əhəmiyyətini itirməyən və daima müzakirə olunan önəmli məsələlərdən biri də insan və onun mahiyyəti məsələsidir. Bu məsələ müasir dövrdə də ön planda göstərilərək aktual bir problem kimi araşdırılır. İnsan fenomeninin özünəməxsusluğu, unikallığı ona elmlər sistemində xüsusi və sistemli yanaşmağı tələb edir. Humanitar elmlər sistemində insan, fərd anlayışının öyrənilməsi aspektləri kifayət qədər zəngin və çoxşaxəlidir, belə ki, həmin elmlərdə insan sosial sistemlərin əsas komponenti, onların elementar və universal daşıyıcısı, cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi, tarixi prosesin subyekti, tərbiyə predmeti və s. kimi araşdırılır. İnsanın öyrənilməsi meyarları yalnız humanitar elmlərdə deyil, həmçinin təbiət elmləri sahəsində də zəngindir. Təbiətşünaslığın müxtəlif sahələrində insan bioloji təkamülün məhsulu, orqanizm, spesifik genetik proqrama və müəyyən dəyişmələr diapazonuna malik təbii fərd kimi tədqiq olunur. İnsanın həyatı, individuallıq və bu kimi məsələlər fəlsəfənin prizmasından daha zəngin, mürəkkəb və rəngarəng görünür. Buna görə də "insan nədir?" sualı, onun varlığının sirri və mənası məsələsi həmişə filosofların diqqət mərkəzində duran ən aktual məsələlərdən olmuşdur. Qədim Yunan filosofu Xilonun təbirincə desək, fəlsəfi düşüncələrə qatılan hər bir insan üçün onun özündən daha maraqlı bir obyekt yoxdur. Yəni bu fikirləri şərh edərkən görürük ki, insan mürəkkəb biososial struktura malik bir varlıqdır, həmçinin maddi və mənəvi dünyası, fəlsəfi və təbii-elmi fikri müxtəlif suallarla zənginləşdirən unikal bir fenomendir.

Açar sözlər: İnsan və fərd anlayışı, individualizm, həyatın mənası anlayışının fəlsəfi təhlili

---

* Doktorant,
Xəzər Universitetinin müəllimi; Bakı, Azərbaycan
E-mail: ruslan.khalilov@khazar.org
<https://orcid.org/0009-0007-5394-0740>

Məqaləyə istinad: Xəlilov, R. [2025] İNDİVİDUALİZM VƏ İNSAN HƏYATININ MƏNASI ANLAYIŞININ FƏLSƏFİ TƏHLİLİ. *"Metafizika" jurnalı*, 8(6), səh.106-115.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.106-115>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 24.02.2025

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 28.03.2025

Çapa qəbul edilmişdir: 04.09.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

1. Giriş

İnsanın cəmiyyət ilə əlaqələri, bu prosesdə onun öz fərdiliyini və şəxsi avtonomluğunu saxlaması "individdullıq" anlayışında ifadə olunur. İndividualizm problemi fəlsəfi fikirdə həmişə diqqəti cəlb edən məsələlərdən olmuşdur. O, insanın cəmiyyət ilə münasibətlərində öz xüsusiyyətlərini, özgünlüyünü və təkrar olunmazlığını qoruyub saxlaması deməkdir. İndividdullığı və ya fərdliyi müəyyən etmək mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əslində bu konkret bir şəxsə məxsus göstəricilərdən çıxış etməklə, onu bütöv və hərtərəfli öyrənməkdir. Qeyd olunan vəzifəni həyata keçirmək o qədər də asan deyildir. Söhbət müəyyən bir şəxsi başqalarından ayırmaqdan başlayaraq, onun unikallığının formalaşması və mövcudluğunun müəyyən olunmasına qədər davam edən bir prosesdir. Dünyaya fərd kimi gələn insan fəaliyyətə, özünüdərkətməyə qabil olan bir varlığa çevrilir.

Məlum olduğu kimi, hər bir ayrıca insanda ümumi növ xassələri ilə yanaşı təkrarolunmaz, unikal əlamətlərin də mövcudluğu hər şeydən əvvəl təbiətin məhsuludur. Belə ki, onun orqanizminin bioloji cəhətdən təkrarolunmaz olması genotip vasitəsilə əvvəlcədən qəti surətdə proqramlaşdırılır. Bu proqram ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərdən asılı olmayaraq sabit qalır. Lakin fərdliyin qorunması təkcə təbiətin tələbi deyildir. Eynilə də cəmiyyətin normal fəaliyyət və inkişafı üçün onun hər bir üzvünün müəyyən qədər özünəməxsusluğu lazımdır. Məhz cəmiyyət üzvlərinin rəngarəngliyi, burada aydın ifadə olunmuş fərddiyyətlərin mövcudluğu hər bir ictimai quruluşun, onun mədəniyyətinin həqiqi zənginliyini təmin edir. Buna görə də, insanların fərddi özünəməxsusluğuna malik olması sosial inkişafın qanunauyğunluğu kimi qəbul edilməlidir. Deməli, cəmiyyət bir tərəfdən insanların müəyyən unifikasiyasını (peşə, təhsil və fəaliyyət göstəricilərinə görə) tələb edir. Digər tərəfdən isə o insanların hər birinə xas olan fərddi xüsusiyyətləri inkişaf etdirmədən yaşaya bilməz. Bu mənada fərdilik insanın mövcudluğunun ictimai üsulu kimi çıxış edir. Bütün fərddlər bir-biri ilə oxşardır, lakin onlar həm də fərqlidir [2, s.157].

İnsanın fərd kimi səciyyələndirilməsində sonuncu məqamın qeyd edilməsi xüsusilə vacibdir. Çünki fərddlərin ümumiliyi deyil, məhz aralarındakı fərq fərddiyyətin əsasını, bünövrəsini təşkil edir. Deməli, fərqlilik təkcə fərdin deyil, həm də fərddiyyətin (individdullığın) spesifik əlamətidir. Lakin bunun özü də bu varlıq üsullarında eyni rol oynayır. Belə ki, fərddiyyətin fərqliliyi, fərdin fərqliliyi ilə eyni deyildir, birincidə əsas yeri bir fərdin sadəcə başqalarından ayrılması deyil, məhz əksəriyyətin seçilməsi və nəticə etibarilə hamıdan seçilməsi əsas götürülür. Həmin fərqli əlamət unikallıq və ya təkrarolunmazlıq adlanır.

Özünə və onu əhatə edən dünyaya həmişə şüurlu yanaşmağı arzulayan və

buna görə də yaşadığı həyatın mənasını arayan insan qarşısına bəşəri yönümlü bir sıra suallar qoyur: insan kimdir? O, nə üçün və nəyin naminə yaşayır? İnsan həyatının mənası varmıdır? Əgər varsa, o məhz nədən ibarətdir? Həyatın mənası abstrakt məzmunla malikdir, yoxsa o, konkret səciyyə daşımaqla insanın unikal xarakteristikası kimi çıxış edir? Müxtəlif fəlsəfi təlimlər bu sualların cavablarını müxtəlif cür qiymətləndirmiş, bəzi təlimlər isə, hətta, həyatın mənasının olması fikrini qətiyyətlə rədd etmişlər.

2.İndividualizm və həyatın mənası anlayışı

İndividualizm anlayışından bəhs edərkən ilk növbədə qeyd etməliyə ki, insan eynən təkrarı mümkün olmayan bir fərdiyyətdir. Belə ki, eyni psixoloji xüsusiyyətlərə malik olan iki insana rast gəlmək mümkün deyildir. Deməli, fərd dedikdə biz birinci növbədə konkret olaraq canlı insanı nəzərdə tuturuq və bu ümumi xarakter daşıyır. Onun özünəməxsusluğu və ya individuallığı, zəif və qüvvətli, mənfi və müsbət cəhətləri isə cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək yolu ilə əldə edilir. Cəmiyyət həyatına qoşulan insan həmçinin özünün şəxsiyyətini, insanlıq ləyaqətini, daxili “Mən”ini dərk etməyə başlayır. Bununla yanaşı o, öz həyatının mənasını da dərk etməyə başlayır. Buna görə də həyatın mənasının qoyulduğu yalnız o zaman konkret məna kəsb edir ki, insan özünün “Mən”ini, öz şəxsi ləyaqətini dərk edərək həyatın obyektiv əhəmiyyəti məsələsi üzərində düşünməyə başlayır [3, s.34]. Fəlsəfədə geniş anlamda bu məsələyə yanaşdıqda həyatın mənası və məqsədi məsələsində materializmin nümayəndələri diqqəti həmişə obyektiv gerçəkliyə, insanların real həyat fəaliyyətinə, idealist və dini istiqamətin nümayəndələri isə allaha, əqlə, ruha, ideyalara və s. yönəlmişlər.

“Həyatın mənası nədir?” sualının başa düşülməsinə və onun həllinə filosoflar tarixən iki müxtəlif mövqedən yanaşmışlar: birincisi, ayrıca insanın, fərdin, şəxsiyyətin həyatının mənası baxımından və ikincisi, bütövlükdə insan növünün, bəşəriyyətin həyatının mənası baxımından.

Birinci mənada həyatın mənası-fərdin mənəvi həyatının unikal elementi kimi, ictimai dəyərlər sistemindən asılı olmayaraq onun özü üçün formalaşdırdığı keyfiyyət kimi başa düşülmüşdür. Bu mövqedən həyatın mənasının birmənalı anlaşılmasından söhbət gedə bilməz.

Hər bir insana yaxşı məlumdur ki, digər canlı varlıqlardan fərqli olaraq o, özünün məxsusi həyatını dərk edir. Şüurlu varlıq olmaq etibarilə insanın öz həyatına və özünə olan münasibəti onun həyatının məna və məqsədində ifadə olunur. Həyatın mənası-insanın dərk edib, öz həyat məqsədinə tabe etdirdiyi, həyatı idealları naminə irəli sürdüyü və həyata keçirdiyi dəyərlərdir. O, funksional səciyyə daşımaqla “sadəcə olaraq yaşayanlar üçün deyil”, hər hansı ali məqsəd naminə yaşayanlar üçündür. Hər bir fərd həyatın mənasını özünün şəxsi mülahizələri, emosional və intellektual təcrübəsi sayəsində tərtib etdiyi

iyerarxiya sxemi əsasında açıqlayır.

3.Həyatın mənası probleminə müxtəlif yanaşmalar

Bəs müxtəlif cərəyanlar və onun nümayəndələrində bu problemə necə toxunulub? Elmi yaradıcılığında həyatın mənası məsələsi önəmli yer tutan fransız ekzistensialisti A.Kamyunun (1913-1970) mövqeyinə nəzər salaq: "Sizif haqqında mif" əsərində həyatın mənası məsələsini paradoksalcasına həll edən A.Kamyu təsdiq edir ki, dünya öz mahiyyətinə görə cəfəngiyat olduğundan, onun həyatın mənasına inamı da cəfəng səciyyəyə daşıyır. Bununla belə o, həyatın mənasını inkar etməyərək onun insanın cəfəngiyata qarşı qaldırdığı qiyamda görür. Kamyu cəfəng saydığı dünyada həyatın nə olması sualına cavab olaraq yazırdı: *"Gələcəyə etinasızlıq və verilmişlərin hamısının mənimsənilməsindən başqa heç bir şey. Həyatın mənasına inam insandan dəyərlər şkalası, seçmə, üstünlükvermə tələb edir. Tərifə görə cəfəngiyata inam biza tamamilə əks olan bir şey öyrədir. Öz həyatını, qiyamını, azadlığını yaşamaq tam şəkildə yaşamaq deməkdir. Həyata qiyməti bu qiyam verir"* [9, səh.91].

A.Kamyunun qənaətinə görə insanın yeganə məqsədi onun özüdür. O, yazırdı: "Mənim üçün heç bir fərqi yoxdur ki, bu həyat bayağıdır, ya iyrənc, gözəldir, ya təsadüfə layiq. Burda izlənen başlıca məqsəd-mühüm olan hər bir şeyi əldə etməkdir" [9, səh.92]. Qeyd edək ki, A.Kamyunun mövqeyi digər ekzistensialist filosoflar üçün də səciyyəvi olmuşdur.

Ekzistensializmin "Mövcudluq mahiyyətdən əvvəldir" tezi insan mövcudluğunun mənasızlığı ilə bilavasitə bağlıdır, belə ki, bu baxış sistemində görə insan yalnız ölüm ayağında həyatın mənası haqqında nə isə deyə bilər. Digər bir fransız ekzistensialist filosofu Sartr fəlsəfəsinin əsas tezislərindən olan "İnsan heç nədir" müddəası da yuxarıda deyilən fikri təsdiq edə bilər. Onlar insan mövcudluğunun vəzifəsini, onun həyatının mənasını və məqsədini insanın öz həyatını necə yaşaması, şəxsiyyətin qiyamı, mübarizəsi, yaradıcılığı, özünün reallaşdırılması uğrunda apardıqları səylərlə bağlayırlar. Əlbəttə, dialektik-materialist mövqedən ekzistensialistlərin bu və ya digər müddəaları ətrafında istənilən qədər mübahisə aparmaq olar, ancaq belə bir fikirlə razılaşmamaq olmaz ki, həyatın mənası üzərində düşünən hər bir şəxs üçün o, yalnız individual səciyyə daşıyır. Buna görə də həyatın mənasının eksistensialistcəsinə anlaşılması onun insanlara kimsə tərəfindən "birdəfəlik verilməsi" haqqında həqiqətlər və mənalər dünyasına zidd gəlir. S.L.Frank bu münasibətlə yazır ki, biz indi görürük ki, bu xilaskarlar keçmişin yaratdığı şərə, ümumiyyətlə bütün empirik şərlərə özlərinin kor-koranə nifrətlərini sonsuz dərəcədə artırdıqları kimi özlərinin məxsusi əqli və mənəvi qüvvələrinə olan kor-koranə iftixar hissini də hədsiz dərəcədə artırmışlar [6, s.232]. Fərdin öz individuallığını, həyatının məqsəd və mənasını dərk etməsi

mürəkkəb, ziddiyyətli və uzunsürən prosesdir. Tədqiqatlar göstərir ki, insanların heç də hamısı həyatın mənasını dərk etmir. Bu baxımdan şəxsiyyətin öz həyatının mənasının dərk etməsi özünün ölçüləri və miqyası etibarlı ilə onun mənəvi aləminin inkişaf göstəricisidir. Həyatın mənasının dərk olunması insanın öz həyatının mənasına çevirdiyi dəyərlərin, ideyaların mənimsənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə apardığı fasiləsiz işdir.

Həyatın mənasının dərkinin tarixən birinci forması dini təsəvvürlər olsa da, sonralar bu təsəvvürlər daha çox fəlsəfi təsəvvürlər kimi irəli sürülmüşdür. İnsan həyatının abstrakt və ümumi mənasının axtarışlarına daha çox inam nümayiş etdirən dini fəlsəfə həyatın mənasını insanın dini başlanğıca etiqadı ilə bağlayır. Rus dini fəlsəfəsinin tanınmış nümayəndələrindən olan V.S.Solovyov bu münasibətlə yazırdı: *“Aydın məsələdir ki, həyatın mənası insan nəslinin saysız hesabsız nümayəndələrinin ixtiyarı və dəyişkən tələbləri ilə üst-üstə düşə bilməz”* [10, s.185].

Belə bir məsələni də araşdırmağa çalışaq: hər bir irrasional, mistik konsepsiyalardan sərf-nəzər edərək “həyatın mənası nədir” sualına necə yanaşmaq olar? Əlbəttə, insan həyatının mütləq və ali məqsədi haqqında suala məntiqi cəhətdən tam əsaslandırılmış cavab vermək mümkün deyil. Çünki insan varlığının başlanğıc mənasını axtarmaq teleoloji mövqedə durmaq və insana irəlicədən verilmiş məqsədlərin mövcudluğunu qəbul etmək deməkdir. Bu halda sözsüz ki, başqa bir sualla da qarşılaşacağıq: bu məqsədi kim müəyyənləşdirmişdir? Bu silsilə suallar aydın göstərir ki, həyatın mənası məsələsini nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq mümkün deyil. Bundan əlavə həyatın mənası məsələsinin həlli Sokratın “özün-özünü dərk et” tezisinin reallaşdırılmasını da tələb edir. Bu da cavabı açıq qalas məsələlərdəndir. Bu sualın mütləq cavabının axtarılması əslində mövcudluğu tükənməz olan həyatı prinsip etibarilə tükəndirmək deməkdir. Digər tərəfdən, burada Nitschenin məşhur bir kəlamını: “öz-özünü dərk etmiş adam - özünün cəlladıdır” müddəasını da xatırlamaq yerinə düşərdi [12, s.86]. Nəhayət, həyatın mənasını dərk etmək, həyatın həqiqi mənasını anlamaq, “biz nə üçün yaşayırıq” sualına cavab vermək üçün görünür ki, ölümündə mənasını dərk etmək və ümumiyyətlə, mənası olmayan “biz nə üçün ölürük?” sualına cavab axtarmaq lazımdır.

Ölüm problemi nə qədər mühüm olsa da, onu həyat problemindən ayrı düşünmək olmaz. Həyat və ölüm bir-birini inkar etsələr də, bu inkar mütləq deyil, yalnız nisbi səciyyə daşıyır. Zira ölüm orqanizmin həyat fəaliyyətinin zəruri və immanent moment, onun qanuna uyğun və təbii nəticəsidir. Ləbüd ölüm qarşısında insan həyatı öz pozitiv mənasını heç vaxt itirmir. İnsan müdrikliyi onun ölüm haqqındakı fikirləri ilə deyil, həyat barəsindəki sağlam düşüncələri ilə müəyyən olunur. Böyük yunan filosofu Epikur təsdiq edirdi ki,

"ölüm insan üçün heç də dəhşətli deyil, çünki biz mövcud olduğumuz müddətdə ölüm hələlik yoxdur. O gəldikdə isə biz artıq olmayacağıq". Bu baxımdan L.N.Tolstoyun "ölümündən qorxursunuzmu?" sualına cavabı çox ibrətamizdir: "insan həyatı – şüurdur, nə qədər ki, mənim şüurum var, mən ölməyəcəyəm, şüurum olmadıqda isə mənim üçün artıq heç nəyin əhəmiyyəti olmayacaqdır" [14, s.61].

Bütün yuxarıda deyilənlər belə nəticə çıxarmağa əsas verir ki, həyatın mənası və məqsədi məsələsinə mütləq inkarı mövqedən yanaşmaq və onu cəfəngiyat adlandırmaq olmaz. Ayrıca bir şəxsiyyətin həyatına tətbiq edildikdə bu məsələnin real mənası və əhəmiyyəti, əlbəttə, böyükdür. Bundan əlavə, əgər hər bir adam özü bu suala cavab axtarmasaydı, o halda insanın özünün mövcudluluğu da mənasız bir şeyə çevrilərdi. Bu baxımdan Dostoyevski çox gözəl demişdir ki, əgər insan nə üçün yaşadığını bilməsəydi, o heç bir vəchlə yaşamağa razı olmazdı, hətta onun bütün ətrafı çörək olmuş olsaydı belə, o yenə də yaşamağa razı olmazdı və özünü məhv edərdi. Nitschenin aşağıdakı sözlərinin dərin mənası və müdrikliyi insanın öz həyatının məqsədinə olan inamın əhəmiyyətindən xəbər verir: "Nə üçün yaşadığını bilən adam hər cür çətinliyə tab gətirə bilər" [12, s.86].

İnsan həyatının mütləq deyil, ancaq real mənası nəzərdə tutularsa, ümumi planda deyə bilərik ki, həyatın mənası insanın nəzərdə tutduğu müəyyən məqsədin inkişaf etdirilməsindən, onun hərtərəfli təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. İ.Kantın yazdığı kimi insanın mövcudluğu "*bütün təbiəti özünə tabe etdirə biləcək ali məqsəddən ibarətdir*". İnsan öz mahiyyəti etibarlı ilə ictimai varlıq olduğundan onun həyatının məqsədi də yalnız insan və cəmiyyətin mənafeələrinin və məqsədlərinin kəsişdiyi yerdə axtarılmalıdır [6, s.212].

4.Nəticə

İnsan digər canlı varlıqlardan, hər şeydən əvvəl bununla fərqlənir ki, bütün individuallığı boyunca özünün tarixi həyat məqsədlərinə heç bir zaman çata bilmir və bu mənada o, öz-özünü reallaşıdırma bilməyən adekvat varlıq olaraq qalır. Marksın təbirincə desək, "*həyatın özü üçün vasitə olduğu situasiyalar insanı heç cür təmin etmir*" [11, s.73]. Buna görə də hər bir insanın həyatı məqsədi və vəzifəsi özünün bütün qabiliyyətlərini hərtərəfli inkişaf etdirməkdən, bəşəriyyətin mədəniyyətinə, tarixinə və cəmiyyətin tərəqqisinə özünün şəxsi töhfəsini verməkdən ibarətdir. Bu qeyd olunanlar həm də onun bir fərd olaraq həyata məna anlayışı yaratmağına xidmət edə bilər. Başqa sözlə desək, fəaliyyət və məna anlayışı insanın həyatı boyunca bir-birinə təsir göstərərək daha çox qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova, Q., & Hacıyev, Z. (2001). *Sosial fəlsəfə*. Bakı: Ayna mətbuat evi, 505 s.
2. Bayramov, Ə. S. (1981). *Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri*. Bakı: Azərnəşr, 190 s.
3. (2004). *Cəmiyyət keçid dövründə. Sosioloji və sosial-psixoloji aspektlər*. Bakı: Elm, 222 s.
4. Əhmədli, C. T. (1997). *Cəmiyyət-siyasət-ideologiya. Siyasi biliklərin əsasları*. Bakı: İnəmə plüralizm mərkəzi, 538 s.
5. Tağıyev, Ə. (2005). *İnsan və siyasət*. Bakı: MBM, 187 s.
6. Bochenski, L. M. (1994) *Felsefə düşüncənin yolları*. Ankara: Kabaalçı yayım evi, 304 s.
7. Hüsserl, F. (1995). *Avropa insanlığının krizi və felsefə*. İstanbul: AFA yayınları, 95 s.
8. Ахизер, А. С. (2000). Философские основы соцкультурной теории, *Вопросы философии*, 29-45.
9. Ануфриев, Е. А. (1982). *Социальный роль и активность личности*. Москва: Политиздат, 152 с.
10. Афанасьев, В. Г. (1980). *Системность и общество*. Москва: Политиздат, 367 с.
11. Баллер, Э. А. (1984). *Коммунизм. Культура. Человек*. Москва: Политиздат, 272 с.
12. Бердяев, Н. А. (1990). *Мое самопознание*. Свердловск: 334 с.
13. Коган, Л. Н. (1992). *Социология культуры*. Екатеринбург: 287 с.
14. Кон, И. С. (1977). *Социология личности*. Москва: Мысль, 367 с.

REFERENCES

1. Abbasova, G., & Hajiyev, Z. (2001). *Social philosophy*. Baku: Ayna press house, 505 p. (in Azerbaijani)
2. Bayramov, A. S. (1981). *Actual psychological problems of personality formation*. Baku: Azernashr, 190 p. (in Azerbaijani)
3. (2004). *Society in transition period. Sociological and social-psychological aspects*. Baku: Elm, 222 p. (in Azerbaijani)
4. Ahmadli, C. T. (1997). *Society-politics-ideology. Basics of political knowledge*. Baku: Inam pluralism center, 538 p. (in Azerbaijani)
5. Taghiyev, A. (2005). *Human and politics*. Baku: MBM, 187 p. (in Azerbaijani)
6. Bochenski, L. M. (1994). *Ways of philosophical thinking*. Ankara: Kabaalchi publishing house, 304 p. (in Turkish)

7. Husserl, F. (1995). *The collapse of European humanity and philosophy*. İstanbul: AFA publications, 95 p. (in Turkish)
8. Achiser, A. S. (2000). The theory of philosophical foundations of social culture. *Philosophical questions*, 29-45 (in Russian)
9. Anfriyev, E. A. (1982). *The social role and identity of personality*. Moscow: Politisdat, 152 p. (in Russian)
10. Afanashyev, V. G. (1980). *Society and systemicity*. Moscow: Politisdat, 367 p. (in Russian)
11. Ballher, E. A. (1984). *Communism. Culture. Human*. Moscow: Politisdat, 272 p. (in Russian)
12. Berdyayev, N. A. (1990). *My knowledge*. Sverdlovsk, 334 p. (in Russian)
13. Koghan, L. N. (1992). *Sociology of culture*. Ekaterinburg: 287 p. (in Russian)
14. Khon, I. S. (1977). *Sociology of personality*. Moscow: Misl, 367 p. (in Russian)